

TAUTINIO TAPATUMO PROBLEMA ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Julija Reklaitė

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas
El. paštas julija.reklaite@gmail.com*

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama nacionalinio identiteto samprata tarpdisciplininiame kontekste, siekiant parodyti paraleles su architektūros teorija. Identitetas analizuojamas skaidant į laiko (retrospektyvus bei perspektyvus požiūriai), asmens (vidinis ir išorinis požiūriai) ir lokalumo bei globalumo dėmenis. Tai platesnio tyrimo apie nacionalinio identiteto diskursus šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje dalis. Nors tapatumo problema yra itin aktuali, jos išraiška architektūroje suvokiama gana paviršutiniškai. Straipsnyje siekiama apžvelgti tokios situacijos priežastis.

Reikšminiai žodžiai: tapatumas, identitetas, tradicija, samprata.

Įvadas

Erdvinis žmogaus materialinės aplinkos formavimo menas – architektūra – vystosi nuo seniausių laikų, įvairiuose regionuose įgydamas savitų, nuo jį kuriančių žmonių pasaulėjautos, būdo, kultūros lygio ir statybinių medžiagų pobūdžio priklausančių bruožų. Į romantizuojamą architektūros istorijos sampratą lietuvių architektūra ateina su medinėmis kunigaikščių pilimis, papilių gyvenvietėmis, kaimo sodybomis ir būsimų miestų užuomazgomis. Taip kuriamas valstybinės didybės paveikslas, rodos, giliai išsisknijęs tautinėje pasamonėje. Tačiau dar 1969 m. laikraštyje „Aidai“ rašydamas „Lietuviškos architektūros klausimu“ Jurgis Gimbutas pastebėjo: „Klaidinga manyti, kad lietuviai turi savą tautinį stilių tik kaimo architektūroje, nes Lietuvos miestų ir dvarų architektūriniai lobiai taip pat priklauso lietuvių architektūrai ir turi savų būdingų bruožų, nepaneigiant amžino įtakų žaismo. Taigi, negalima apsiriboti tik kaimo tradicija. <...> Stenkimės, kad ji (naujoji lietuviška architektūra – aut. past.) būtų logiška. Stenkimės, kad ji būtų tinkama savo paskirčiai. Stenkimės, kad ji būtų estetiška. Atsiminkime, kad visi tie pastatai, kuriuos statėme ar statysime Lietuvoje, sudarys XX amžiaus lietuviškąją architektūrą ir kad ją vertins būsimosios kartos“ (Gimbutas 1969). Net ir dabartiniiais laikais susidaro įspūdis, kad nacionalinio tapatumo arba identiteto paieškos architektūroje yra aktualios teoriniame lygmenyje, o realybėje „paviršutiniški savųjų šaknų architektūriniai ieškojimai atrodo pakankamai formaliai ir naiviai“ (Čaikauskas 2005: 57).

Identiteto klausimas itin aktualus tampa ribinėse arba lūžio situacijose, galbūt todėl jis buvo ypač disku-

tuojamas tarpukariu ir dabar – kai aktuali tampa globalinių procesų keliami grėsmė. Kaip teigiama 2004 m. Lietuvos architektų sąjungos 80-čiui skirtoje konferencijoje, „vienu iš pavojų šiandieninei architektūrai laikoma tai, kad „stiprėjant globalizacijos procesams <...> gali silpti visuomenės kultūrinė ir etninė savimonė. Mažėti šiuolaikinės architektūros savitumas“ (Dičius 2004: 7). Nesustabdomai vykstant globalizacijos procesams visame pasaulyje jaučiami kultūrinės unifikacijos procesai, kurie ypač didelį nerimą kelia tradicinių kultūrų puoselėtojams. Tačiau taip ir lieka neaišku, kas tai yra lietuvių tautinis identitetas, kokiais bruožais išsiskiria lietuviška architektūra, kokią įtaką jiems turėjo istorinė raida, kitų šalių ir menų įtakos. Apie savitą lietuvišką architektūrą nemažai kalbama, tačiau akivaizdžiai trūksta profesinės ir ypač mokslinės literatūros. Į klausimus, kaip tautinis savitumas suvokiamas skirtingais periodais ir aspektais, kokios nacionalinio tapatumo implikacijos pasireiškia architektūrinėje erdvėje, bandoma atsakyti šiame tekste.

Architektūra, analizuojant tapatumo problemą, suvokiama kaip socialinis mokslas, todėl šio tyrimo ribos labai išsiplėčia, nagrinėjami tapatumo aspektai sociologijoje, psichologijoje, netgi kalbotyroje (tautinis tapatumas neretai siejamas su kalba). Analizuojant architektūros kaip socialinio mokslo sąvokas labai svarbios tampa tam tikros priešpriešos, išskirti problemos poliai, tokie kaip savitumas ir uniformizmas arba nacionalizmas *versus* globalizacija, atskleidžia problemos daugiaplaniškumą ir atveria daugiau nagrinėjimo diskursų. Tai daro šį architektūrologinį tyrimą tarpdisciplininiį.

Tapatumo samprata

Pagal apibrėžimą – identitetas¹ (lot. *identitas* – buvimas) – žmogaus arba daikto savybių visuma, pagal kurią mes jį atskiriame nuo kitų. Socialiniuose moksluose (socialinis identitetas) identitetas reiškia asmens savęs priskyrimą tam tikrai grupei pagal jos specifinius požymius. Socialinio identiteto reikšmė padidėja vykstant pasikeitimams, t. y. identitetas tampa ypač svarbus, kai jam iškyla grėsmė. Šie pasikeitimai gali būti susiję su migracija, demografinės situacijos pokyčiais, industrializacija ar kitais ekonominio pobūdžio pasikeitimais. Kultūra irgi gali būti identiteto dalis (kultūrinis identitetas).

Tautinio identiteto (arba tautinio tapatumo) kaitos klausimu egzistuoja dvi griežtai priešingos pozicijos. Pagal vieną iš jų tautinis identitetas yra istoriškai nulemta asmens savybė, kurią jis įgauna gimdamas visam gyvenimui. Kita dalis mokslininkų teigia, kad individai esant palankioms aplinkybėms gali keisti savo tautybę ir kartais tai daro, t. y. tautiškumas gali būti asmeninio pasirinkimo klausimas. Be to, tautinis identitetas nėra stabilus, o kintantis ir prisitaikantis priklausomai nuo susidūrimų su kitomis tautinėmis grupėmis ir jų identitetu. Pagal tarpinį variantą – bet kuri bendruomenė nėra atsieta nuo istorijos, todėl istoriškai išsivysčiusios struktūros išlieka ir riboja galimus pasirinkimus. Pagal šį požiūrį teigiama, kad kiekviena karta yra visiškai laisva iš naujo apibrėžti, koks yra jos identitetas, ir priklausomai nuo poreikių atmeta faktą, kad pats poreikių formulavimas ir tų poreikių siekimo būdų priimtumas yra veikiamas paveldėtų struktūrų. Tai paaiškina, kodėl požiūris arba identiteto suvokimas skirtingais laikotarpiais skiriasi priklausomai nuo susiklosčiusios socioekonominės situacijos, tačiau visada išlaiko sąsajas su istoriniu palikimu ir tradicija. Todėl kinta ir identiteto reikšmė kultūrai ir vizualinės išraiškos būdams (architektūroje) atskleisti.

Tapatumo sąvoka psichologijoje vartojama gana plačiai, bet čia pabrėžiama, kad asmens tapatumas – viena iš svarbiausių asmenybės psichologijos sąvokų. Tai subjektyvi savęs, kaip individo, derinančio įvairius socialinius vaidmenis, samprata. Stebėdamas aplinką ir mėgdžiodamas joje esančius vaidmenis, žmogus siekia atrasti būtent tai, kas būdinga tik jam – išlikti savimi. Todėl identiteto suvokimas neatsiejamas ir nuo supančios aplinkos, jos analizės, suvokimo, vertinimo.

¹ Sąvokos „tapatumas“ ir „identitetas“ šiame tekste vartojamos sinonimiškai, savęs suvokimo, lyginimo ir išskyrimo prasmei apibrėžti. Identiteto sąvoka vartojama labiau socialiniame, o tapatumas – vizualiniame su savęs vertinimu ir priskyrimu grupei susijusiam kontekste. Sąvokos sulyginamos įterpiant tautiškumo sąvoką; tautinis tapatumas ir tautinis identitetas čia – sinonimai.

Konkrečios tautos identitetas turėtų remtis tam tikrais aiškiai apibrėžtais bruožais, kurie leidžia tą tautą išskirti iš kitų. Tokiais bruožais gali būti kalba, pilietybė, religija ir kt. arba įvairūs jų deriniai. Lietuvių tautinį identitetą daugiausiai nagrinėjo kultūros antropologas Virginius Savukynas. Jis įrodė, jog tautinis identitetas yra glaudžiai susijęs su tuo, kaip įsivaizduojamas „kitas“ – tautinės, religinės mažumos ir panašiai. Kaip teigia Meilutė Taljūnaitė, analizuojanti lietuvių tautinio tapatumo konstravimo tendencijas sociologiniuose tyrimuose, – tautinį tapatumą Lietuvoje pradėta tirti tik Lietuvos Respublikos laikais. Iki 1918 m., neturint tautinės valstybės, tai nebuvo aktualu (Taljūnaitė 2004). Kaip etninį stilių pritaikyti naujų pastatų formose, ypač susidomėta pokario metais. Visų pirma tai sietina su stalininiu socialistinio realizmo stiliumi, kuriuo siekiama „tikro ir istoriškai autentiško revoliucinio gyvenimo vystymosi aprašymo“ (Petruolis 2005: 45). O 1988 m. prasidėjus antrajam tautiniam atgimimui Lietuvoje, tautinio identiteto klausimai tapo itin aktualūs.

Tapatybė kaip konstruktas dažnai aptinkamas darinys, nusakant labai daugialypį tautinio tapatumo pobūdį: „Tautinį identitetą formuoja tautinė savimonė ir, atvirkščiai, tautinis identitetas sudaro tautinės savimonės turinį. Subrendęs ir įsisauginęs savąją priklausomybę vienai ar kitai tautai, individas perima tos tautos amžiais puoselėtas vertybes, tradicijas, papročius, simbolių sistemą ir istorinę patirtį, požiūrius, normas ir kt. Susiformuoja tautinė individo savimonė. Tautinė savimonė – tautinės sąmonės vertybinė išraiška. Tautinė sąmonė gali būti apibūdinama kaip vertybių, tautinių simbolių ir tradicijų struktūra“ (Liubinienė, 1998: 9). Čia galima išvelgti ir analogijų su neapibrėžta Lietuvos identiteto architektūros išraiškoje situacija. Lietuva, istoriškai nuolat buvusi ribinėje situacijoje tarp Rytų ir Vakarų, neturėjo galimybės nuosekliai vystyti savo identiteto sampratos ir išraiškos šliedamasi tai prie rytinės, tai prie vakarinės, tai prie skandinaviškosios architektūros mokyklos. Galbūt todėl dauguma architektų teigia, jog neturėdami nuoseklios architektūros mokyklos iki šiol nesijaučiame visaverčiais pasaulinėje architektūrinėje bendruomenėje.

Tapatumas vs uniformizmas

Įdomu panagrinėti tapatumo problemą per santykio su istorija prizmę. Kaip teigia Almantas Samalavičius, „Mes nesame laisvi nuo praeities, nes bet kokios inovacijos, netgi bet koks oponavimas būtajam laikui ir jame išsidėčiusioms formoms implikuoja vienokią ar kitokią santy-

kio bei jungties tarp praeities ir ateities konfigūraciją. Inovacija yra ne kas kita, kaip maištas prieš praeities formų tironiją. <...> Tokio konflikto bruožai dažniausiai pastebimi ribinėse lūžio, kaitos situacijose, kai plačiai išsišaknijusį architektūros stilių veikia naujas, metantis atvirą iššūkį sustabarėjusiai, mechaniškai save reprodukuojančiai architektūros ideologijai. Kartu su ideologinėmis doktrinomis keičiasi ir architektūros estetika“ (Samalavičius 1997: 33). Dažnai nuo žemės paviršiaus nauja ideologija šluoja senosios estetikos pavyzdžius, o kartais kaip tik – aukština praeities palikimą, todėl istorijos raidoje nuolat kyla nacionalinių judėjimų, kurie yra kaip pasipriešinimas esamybei. O vienas sovietinių metų architektūros teoretikų V. Jurkštas manė, kad „savita architektūra yra ne ta, kuri pasiūlo neįprastas ir kartais iš svetur perimtas formas, bet ta, kuri savitus bruožus išsaugo per visus savo vystymosi laikotarpius; iš jos ir susiformuoja nacionaliniai bruožai“ (Jurkštas iš Petrusis 2005: 6). Todėl reiktų manyti, kad nuosekli architektūros raida formuojant identitetą atlieka svaresnį vaidmenį nei radikalūs nacionaliniai judėjimai ir jų palikti bruožai, dažniau pasireiškiantys lūžio momentais. Kita vertus, tai paaiškina, kodėl Lietuvoje nacionalinio tapatumo problema tokia aktuali ir sunkiai apibrėžiama, juk natūrali architektūros istorijos raida turi daug trūkių ir plyšių.

Kalbant apie tautinio tapatumo išraiškos diskursus iš esmės galimos dvi pozicijos – retrospektyvi, paremta žvalgymusi į praeitį ir istorinių, tradicinių, tautinių motyvų kopijavimu ar interpretacija; arba – perspektyvi – paremta siekiu kurti originaliai ir savitai taip, kad dėl savito istorinės raidos kelio, požiūrio į aplinką kūrinyse būtų suvokiamas kaip „lietuviškas“, tapatus ir savitas. Lietuvos tradicinės architektūros tyrinėtojas J. Gimbutas ironizuoja: „Iliustracijai išveskime paralelę su naujų susisiekimo priemonių kūrimu ir jų gamyba, pavyzdžiui, automobilių, čia irgi reikia kompozicinių sugebėjimų, technologijos pažinimo, konkurencijos originalumu ir, svarbiausia, tikslingumo atitikti automobilio paskirčiai. Konstruojant naują automobilio modelį, nebenaudojami senų puošnių vežimų ar rogių ornamentai, nors jų būta įdomių ir originalių kiekvienoje tautoje. Jei lietuvių konstruktorius ir menininko bendromis pastangomis, parafrazuojant inžinieriaus ir architekto, būtų sukurtas geresnis modernus automobilis už dabar turimuosius, jis galėtų plačiai pasklisti po pasaulį kaip lietuviškas automobilis, štai, fiatai žinomi kaip itališki automobiliai, o volkswagenai — kaip vokiški, nors jie neturi tradicinių itališkų ar vokiškų etnografinių elementų, šitaip galima būtų žiūrėti į naujos lietuviškos architektūros kūrimą“

(Gimbutas, 1969). Tokiu keliu iš esmės nuėjo XX a. suomių architektai, kurie sukūrė plačiai pasaulyje žinoma suomišką modernią architektūrą be regimų suomiškosios tradicinio kaimo etnografijos žymių. O ir jie juk turi charakteringų medinių pirkių, pirčių, klėčių ir liaudies meno ornamentų. Iš tiesų taip pabrėžiamas itin siauras ir banalus tapatumo suvokimas eksponuojant tradicijas, tarsi tradicinės architektūros bruožai yra itin originalūs ir būtent jie yra saviti, būdingi tik mums, saugotini ir naudotini, kai kalbame apie tautinio identiteto atspindžius.

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą iškilo ir kitas klausimas – tautinis tapatumas Europoje ir „europinio tapatumo“ suvokimas. Šį klausimą plačiau nagrinėja Asta Ranonytė straipsnyje „Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška“, ji teigia, kad europinis tapatumas – tai žemyno kultūrinio ir istorinio paveldo sudedamoji dalis. „Tautinio ir europinio tapatumo suderinamumas per turinio elementus, struktūras ir atliekamas funkcijas yra adekvatus socialinės interakcijos reiškinys. Nepaisant to, kad jie atspindi skirtingus priklausomumo lygmenis – tautinis orientuotas į homogenišką ir lokalią bendruomenę, o europinis disponuoja tarpkultūrinėmis jungtimis, jie yra priklausomi vienas nuo kito ir susaistyti hierarchiniais ryšiais. <...> Europa istoriniame mokymosi procese dar tik mokosi būti atsakinga už joje vykstančius reiškinys, juose adekvačiai dalyvauti, todėl tapatumo raiška nėra baigtinė ir vienareikšmė pasaulyje, kuriame nebėra „kito“ (Ranonytė 2004: 3). Apie būtiną „kito“ dalyvavimą kuriant savąjį „aš“ jau kalbėjo V. Savukynas. Tai įrodo, kad tautinio tapatumo problema šiuo metu tampa dar komplikuočiau. Žvelgiant iš kitos pusės – savitoje ir sudėtingoje raidoje Lietuva galėtų ir turėtų išvelgti daug neatvertų galimybių. Rašydamas apie Isaiah Berliną Leonidas Donskis teigia, kad „Baltijos regione <...> ilgai apskritai nebuvo kokios nors jungiančios tapatybės gijos ir egzistavo veikiau mišri regioninė ir daugia-kultūrinė, o ne nacionalinė tapatybė. Juk dabartiniai Vakarų Europos kraštai patiria tuos pačius iššūkius, susijusius su migracija ir naujų didelių etninių ir kultūrinių bendruomenių formavimusi, kuriuos Lietuva ir kitos dvi Baltijos valstybės patyrė dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Baltijos šalys turi tokių politinių patirčių, kokių ilgai neturėjo ir nesuprato Vakarai. Paradoksalu, bet tik dabar Vakarų pasaulis patiria kažką panašaus į nuolatinę Baltijos šalių būseną, net ir tada, kai jos buvo nepriklausomos – t. y. panašų netikrumo, nesaugumo ir būtinybės save įtvirtinti bei išsaugoti pojūtį, kuris niekada nekilo galingoms Vakarų valstybėms, bet su kuriu nuolat turėjo gyventi Lietuva, Latvija ir Estija“

(Donskis 2009). Ko gero, ši savybė, nors dar iki galo nesuvokta ir neįvertinta, yra unikali.

Tapatumas ir tautiškumas

Tūkstantmečio sandūroje vienas iš 1999 m. „Archiformos“ numerių dedikuotas regionalizmo temai², jame spausdintoje diskusijoje tarp architektų „Regionalizmo idėja šiuolaikinėje architektūroje“ A. Samalavičius teigia, kad „kraštutiniais atvejais netgi būta mėginimų pabrėžti, kas sava ir kas svetima mūsų praeities mene, dažniausiai atmetant svetimšalių palikimą ir akcentuojant „liaudiškąjį“ kūrybos pradą. <...> Nors intelektualinis kontekstas per tris ketvirčius amžiaus iš esmės pakito, romantizuotos praeities sampratos atgyveno, globalizacijų epochoje kultūros, meno savitumo, įvairovės idėjos tampa aktuales“ (Samalavičius 1999: 78). Architektai šioje diskusijoje teigė, jog tautinio meno idėja iš esmės yra mirusi ir tautiškumo apraiškų galima aptikti nebent rekreaciniame architektūroje, kurioje „bandoma imituoti kultūros palikimą“. Bandydami įvardinti tokios situacijos priežastis architektai dažnai mini tai, kad nėra savitos architektūros mokyklos, kuri galėtų priderinti kultūros palikimą prie naujų vakarietiškos architektūros tradicijų, nėra terpės tokiai architektūrai pasireikšti. Svarbus faktorius yra ir tas, kad savo laiku tradicinės architektūros ir bendruomenės gyvenimo vystymosi saitus nutraukė kolektyvizacijos, melioracijos procesai. Pasikeitus visuomenei nebelieka nei poreikio, nei prasmės kultivuoti tradicines išraiškos formas. Minimoje diskusijoje architektai A. Žebrauskas ir R. Kučinskas vienbalsiai teigia, kad pati socialinė aplinka labai veikia architektūros raidą. Jei nėra specifinės socialinės aplinkos ir vertybių – tradicijos tęstinumas tampa neįmanomas. Tačiau greičiausiai šioje vietoje kaltas ne užsakovas, o intelektualinės minties

² Regionalizmo terminas greičiau suvokiamas ne kaip geografinė, regioninė sąvoka, glaudžiai besisiejanti su praeities ir dabarties terminais „periferinis“, „provincinis“, o greičiau kaip kurį nors braižą ar meninės raiškos priemonių arsenalą apibūdinantis reiškinys. Pavyzdžiui, taip apibūdinamas senovės Romos tolimųjų provincijų menas, kuriame susipynė klasikinės romėnų dailės ir vietinės kultūros tradicijos, ypač vaizduojamosios dailės šakose. Regionalizmas kaip meno kryptis susiklostė Jungtinėse Amerikos Valstijose, kai mažuosiuose miestuose gyvenantys dailininkai save įvardijo regionistais. Apskritai JAV dailininkai „priešinosi Europos modernizmo įtakai ir siekė sukurti nacionalinį amerikietišką stilių, atgaivinti menines tradicijas“ (Dailės žodynas 1999). Pasak R. Buivydo, „Regionalizmo terminas architektūrinuose tekstuose dažniau imtas vartoti nuo 7-ojo dešimtmečio. Žodžio „regioninis“ reikšmės skleidžiasi nuo bendro pobūdžio „vietinis, priklausantis, apimantis tam tikrą apibrėžtą teritoriją ar tradiciją“, „kas nors savito ar atskiro nuo tam tikros visumos“ iki architektūroje tapusio įprastu ženklinimo to, kas atitinka sampratą „kontekstualus“, „tradiciškas“, „liaudiškas“, „išreiškiantis vietos savitumą“ (Buivydas 2000: 70).

nebuvimas, išsilavinimo stoka ir tai, jog architektūra suvokiama kaip kvadratinų metrų talpykla, o ne vietos dvasią išreiškiantis menas.

Nacionalinio identiteto sampratą keičia globaliniai, kultūrą niveliuojantys pastarojo meto kultūros požymiai, kuriems kaip priešprieša iškyla lokalumo, unikalumo romantinimas ir aukštinimas. „Dar viena naujovė XX a. architektūros meniškumo sampratoje tapo, nors fiziškai ir nuo seno egzistavęs, bet su menų sfera netapatintas liaudiškumas. Tiesa, kad XIX a. antroje pusėje architektūroje būta kai kurių tautinio romantizmo apraiškų, tačiau kaip normalus ir garbingas meno reiškinys liaudiškumas imtas traktuoti tik XX amžiuje. <...> galima minėti tai, kad pirmame etape čia kaip negerovė buvo neigiama legiti- muoto profesionalumo ir akademinio išsilavinimo tradicija“ (Buivydas 2003: 48). Taip yra, ko gero, todėl, kad tapatumo suvokimas iš esmės yra retrospektyvus. Menotyrininkė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė viename interviu teigia, „Yra toks graikų kilmės žodis filotopija – meilė vietai. Ta meilė nebūtinai garsiai deklaruojama, bet ji tikra, nes žmogus natūraliai prisiriša prie vietovės, kurioje gyvena ar dėl kitos priežasties ilgiau buvoja, panorsta jos ypatingumą nepakitusių išsaugoti ateities kartoms. Kai vietos bendruomenė stabili, toks santykis susiklosto spontaniškai. Tačiau šiuo metu žmonės migruoja, vadinasi, emocinis ryšys su gyvenamąja vieta gali ir neatsirasti, reikalingi sąmoningas kultūros vertybių pažinimas, supratimas. <...> Įsikūrę savoje kultūros erdvėje ir suvokę jos privalumus bei ribas, kur kas natūraliau bendraujame su kitomis kultūromis – nei pasiduodame pernelyg stipriai jų traukai, nei esame varžomi savasties praradimo baimės“ (Interviu su Nijole Lukšionyte Tolvaišiene 2009). Perfrazuojant profesorės žodžius, savųjų šaknų pažinimas yra, ko gero, vienintelis kelias į jų interpretavimą ir natūralią tapatumo „ramybės būseną“.

„Vidinis“ ir „išorinis“ požiūriai

Nagrinėjant nacionalinio identiteto problemą architektūros teorijoje galima išskirti du požiūrius, atitinkančius du skirtingus architektūros suvokimo ir „vartojimo“ tipus. Tai „vidinis“ požiūris, kuriam atstovauja architektai, šią meno šaką nagrinėjantys mokslininkai, teoretikai ir praktikai, kuriems architektūra yra saviraiškos ir profesijos dalis. Bei „išorinis“ požiūris, atstovaujamas visuomenės, kitų sričių specialistų, sociologų, politikų ir investuotojų, kurie turėtų būti suvokiami kaip architektūros „vartotojai“ ir išoriniai suvokėjai. Šios dvi priešpriešos sugretinamos dėl pačios identiteto sąvokos esmės. Identitetas susijęs su vidiniu savęs vertinimu (identifikavimas) ir

išoriniu pri(si)skyrimu prie tam tikros grupės, tai susiję su grupės identifikavimusi ir grupės sprendimu, įtraukti asmenį, pri(si)skirti jį ar ne.

„Architektūra visuomet buvo vienas kosmopolitiškiausių menų, nes ji tiesiogiai susijusi su visuomenės gyvenimo lygio standartais ir statybos technologijų pažanga. <...> kol Lietuvoje nebuvo susiformavusi architektūros mokykla ir visiškai neturėjome profesionalių architektų, buvo įprasta kviestis garsius užsienio kūrėjus ir patikėti jiems reikšmingiausias investicijas“ (Čaikauskas 2005: 57). Tuomet nacionalinis savitumas nebuvo tikslas, kaip tik buvo siekiama, kad atvykėliai architektai sukurtų kažką, ko nėra čia ir kas primintų didžiąsias valstybes. Lietuvoje profesionalūs vietinės kilmės architektai iškilo tik klasicizmo laikotarpiu, o ryškiausios sąmoningos nacionalinių šaknų paieškos pasireiškė tarpukariu, nepriklausomos Lietuvos klestėjimo metu. „Bandymai ieškoti tautinės savasties buvo pakankamai romantiški. Mat ano laikmečio architektūra irgi buvo labiausiai vertinta už progresyvumą ir atitikimą Europinėms tendencijoms, o ne už tautiškumo paiešką“ (ten pat). Kita vertus, J. Gimbutas teigia, kad „Apgailestauti, kad pas mus nesusidarė savas lietuviškas stilius, yra labai naivu. Stiliaus negalima sukurti nei staiga, nei tyčiomis, nei pagal užsakymą, ir net gera laisva valia, su geriausiaisiais norais. Žinoma, galima surinkti įvairius kokio nors stiliaus elementus vienon vieton ir padaryti labai virtuozinę jų kompiliaciją, bet tai vis dėlto ne tikras stilius, tik jų pamėgdžiojimas, daugiau ar mažiau įtikinąs stiliaus padirbinėjimas, falsifikatas, niekuomet nelygus ir nelygiavertis tikrajam pavyzdžiui“ (Gimbutas 1938). Jis teisus ir teigdamas, jog tradicinio lietuvių kaimo architektūra nėra visiškai originali ir izoliuota Vidurio Europoje. Pasikeitimo įtakomis ir panašumo galima rasti ir kaimynų kaimuose į šiaurę, rytus ir pietus nuo Lietuvos. Jautrią savitumo praradimo problemą jis, kaip ir daugelis dabartinių architektūros tyrinėtojų, aiškina tradicijų tęstinumo nutraukimu. Praeityje nauji architektūriniai stiliai atsiradavo palaipsniui, derinant naujus reikalavimus ir iš lėto kintančią techniką prie senųjų tradicijų statybos. Dabar, technikai padarius netikėtai didelį šuolį, ėmus naudoti visai naujas medžiagas ir mechanizuotus statybos metodus, tęstinumas nutrūko. Galbūt todėl ir vienas autoritetingiausių šiuolaikinių architektūros teoretikų tarptautinėje erdvėje – Kazys Varnelis, kalbinamas apie Lietuvos architektūrą, teigia, kad „Architektūra Lietuvoje buvo ir yra iš dalies „generic“. (Tai pat pabrėžčiau, kad istorinės rekonstrukcijos tam padarė labai didelę įtaką, pavyzdžiui, žemutinės pilies atstatymas). Todėl Vilnius labiau nei

anksčiau tapo „generic“ miestu“ (Interviu su Kaziu Varneliu 2010).

„1983 m. architektai profesionalai pabandė apibūdinti Lietuvos architektūros ypatumus. Anot jų, tokia architektūra turi pasižymėti formų subtilumu, paprastumu bei saikingumu, žmogišku masteliu; didingumo, grandioziškumo vengimu; ryšiu su gamta, gretimo užstatymo paisymu“ (Petruelis 2005: 9; Navickienė 2006). Visos šios savybės gana universalios, jomis, ko gero, galima apibūdinti bet kurios šalies architektūros teigiamąsias vertybes. Ir po 24 m., 2007 m. organizuotoje „Doletos“ gyvenamųjų namų parodoje, tuometinis LAS pirmininkas pripažino, jog vis dar neturime savito namų projektavimo stiliaus. „Netgi sąvoka „nacionalinė architektūra“ yra sunkiai apčiuopiama. Jei specialistai jaučia kultūrą, ją išmano, tai net ir darydamas modernius sprendimus architektas palieka vietos lietuviškumui. Tai nebūtinai namas su drožtais žirgeliais, etnografinio namo parodija ar kopija. Čia svarbu ir daugelis kitų dalykų: proporcijos, medžiagos, spalvos, santykis su supančia aplinka, gamta. Visa tai gali būti lietuviška, nacionalinės kultūros dalis. Tai subtilūs dalykai, kurie atsiranda metais iš metų laisvai kuriant“ (Tubienė 2007). O po metų Paulius Kulikauskas tekste „Dar vienas žingsnis ieškant tapatybės ir savitumo“, skirtame parodos *Vilniaus architektūra 2007–2008* katalogui, teigia, kad „architektūra yra įdomus visuomenės veidrodis, kuris, nors kiek ir kreivas, leidžia bent jau spėlioti apie tai, kas toje visuomenėje vyksta. Šis veidrodis, atspindėdamas aplinkinį pasaulį, išduoda šį tą ir apie save. 2007–2008 m. darbuose atsispindi Europai būdingos šiuolaikinės architektūros įvairovė, tampanti mums sava. „Ar mūsų architektūros savitumo sieksime arogantiškai ir drastiškai įkirsdami kuo originalesnius savuosius ženklus į šimtmečiais kuriamą aplinką, ar ieškosime įkvėpimo lygiateisiame dialoge su praeitimi? Nuo šio pasirinkimo priklausys, ką mūsų architektūra praneš šiandienos ir ateities stebėtojų apie mūsų mintis, išgyvenimus, santykių su pasauliu ir praeitimi“ (Kulikauskas 2009: 14–15). Šie pastebėjimai iliustruoja du gana skirtingus architektų bendruomenėje vyraujančius požiūrius. Vieni yra už naujos architektūros kūrimą laikantis niuansškumo ir imitacijos principų (taip gimsta tautiniai „interjerai, pagyvinti vištomis“ (A. Mačiulio frazė) ir panašios ironiškai nutiekiančios metamorfozės), o kiti yra už interpretaciją ir naujas savitumo bei tapatumo paieškas individualiai ir

³ „Generic“ sąvokos vartojimo architektūriniame ir urbanistiniame kontekste autoriai yra Rem Koolhaas ir Bruce Mau, pristatę „Generic city“ manifestą knygoje „S, M, L, XL“ (1248–1257 p.). Apibūdinant glaustai, „generic city“ yra miestas, beprarandantis savo autentišką tapatybę (Lapinskas 2010).

savitai kuriant architektūrą. Tai, be abejo, sudėtingas procesas, reikalaujantis visapusiško išsilavinimo ir drašos. Viena aišku, nei viena, nei kita pusė nėra visiškai patenkinta staigiais globalinių tendencijų veikiamais pokyčiais Lietuvoje, įvykusiais pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje.

Greta architektūros kūrėjų, visuomet egzistuoja paveldosaugininkų, kurie suinteresuoti kitų kartų kūrybos išsaugojimu, požiūris. Pagrindinis tvarios visuomenės raidos siekis yra kultūros įvairovės, o kartu ir individualumo bei savasties išsaugojimas. Jis neįmanomas be kultūros paveldo pažinimo ir jo integravimo į šiuolaikinę būtį. Pasak paveldosaugininkų, etninę architektūrą privalu saugoti, nes ji:

1) garantuoja architektūros regioninį individualumą, savitumą;

2) išsaugo statybos racionalumą, kuris paremtas vietos resursais (vietinėmis statybinėmis medžiagomis, žaliavomis, jų pažinimu) ir kurį lemia specifinės klimato sąlygos.

Pasak Lietuvos paveldosaugininkų – lietuvių nacionalinį identiteto „genofondą“ sudaro daugiausia medinės architektūros paveldas. Pasak jų, „medinės architektūros išlikimas, jos saugojimas ir reprezentavimas Lietuvoje kelia susirūpinimą ne tik paveldosaugos specialistams, bet ir visiems, kurie neabejingi tautinio savitumo bei tradicinės kultūros raiškos gyvybingumui“ (Bertašiūtė 2004). Nes tradicija yra visa tai, „kas geriausia per ilgus šimtmečius sukurta, atrinkta, išbandyta, patikrinta ir pritaikyta konkrečioje gyvenamoje aplinkoje, tai ilgamečio stebėjimo ir veiklos rezultatas“. Tačiau architektams praktikams susidaro įspūdis, kad „dažnai saugomų tarnybų darbuotojų reikalavimas yra tik vienas – vienareikšmiškai išlaikyti etnografinės architektūros bruožus, tradicinės regiono architektūros ypatumus, t. y. architektūros, susiformavusios iki profesionalios architektūros atsiradimo...“ (Gasiūnienė 2007). Vienareikšmiškas, tik šių atributų laikymasis atrodo pernelyg trumparegiškas, o jo pasekmė gali būti neproporcingi statiniai, nederantys gamtinėje ar urbanistinėje aplinkoje, ir neprofesionalumas.

Grįžtant prie tapatumo problemos lūžio arba ribinėse situacijose, ko gero, ryškiausia ir dabar aktualiausia situacija – modernizmo perėjimo į postmodernizmą lūžis. Jis daugiausia analizuojamas filosofiniame ir sociologiniame lygmenyse, nes architektūros stilistikoje tokias ryškias tendencijas išskirti yra sunku. Kanadietis raidos sociologas James Marcia išskyrė du svarbiausius tapatumo kriterijus: išsipareigojimą tam tikrai sričiai ir tapatumo

alternatyvų tyrinėjimą. Pagal šių kriterijų buvimą ar nebuvimą J. Marcia skiria keturis asmens tapatumo lygmenis. Neaiškiu tapatumu tyrinėtojai laiko tokius atvejus, kai asmuo nėra išsipareigojęs kokiai nors sričiai, nesvarsto ir neigia poreikį mąstyti apie savo asmeninius tikslus bei vertybes, nedaro jokių tvirtų sprendimų, kad įgyvendintų savo pasirinkimus. Užsisklendimas – tai tapatumo lygmuo, apibūdinamas kaip išsipareigojimas kokiai nors sričiai, nesvarstant alternatyvų. Šios būsenos žmonės įgyvendina tam tikrus tikslus ar vertybes, asmeniškai jų neapmąstydami. Moratoriumas – tai pereinamoji būsena, būdinga žmonėms, aktyviai kuriantiems savo tapatumą. Šią būseną išgyvenantys žmonės aktyviai tyrinėja alternatyvas, mėgindami rinktis kurią nors iš jų. Moratoriumo būsena mažiausiai stabili, kartais ji dar vadinama krize, nes siejasi su troškimu ką nors savo gyvenime pakeisti. Pasiektas tapatumas – tai būsena, būdinga žmonėms, išgyvenusiems kritinį periodą ir po tam tikrų apmąstymų bei tyrinėjimų tvirtai apsisprendusiems. Apibūdinamas šio tapatumo lygmens asmenis, J. Marcia nurodo, kad jie yra rimtai apsvarstę skirtingas požiūrių ar įsitikinimų sistemas ir pasirinkę vieną, kuriai yra išsipareigoję. Tvirtas apsisprendimas ir tikrumas dėl savo pasirinkimo skiriasi nuo užsisklendimo lygmeniui būdingo nelankstumo ir teisuoliškumo. Šios būsenos žmonės turi savo pasaulėžiūrą ir mažiau priklausomi nuo aplinkinių nuostatų. Šis lygmuo nereiškia tapatumo raidos pabaigos. Žmogus gali vėl pradėti svarstyti alternatyvas, jei ankstesni sprendimai pasirodo netinkami (Marcia ir kt. 1993).

Galima išvelgti įtikinamas sociologijos paraleles su architektūros išraiška. Istoriskai Lietuvai nulemtas užsisklendimo lygmuo, kai okupacijos periodu buvo statoma tai, „kas reikia“, ir taip, „kaip reikia“, net jei dažniau tai buvo daugiau grimasa nei įsitikinimais paremtas vaizdavimas. Pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje tai paki- to į užsitęsusių Moratoriumo lygmenį, kai keliami tapatumo klausimai suvokiami gana skirtingai ir blaškiasi tarp Rytų ir Vakarų. Žvelgiant istoriskai, šiam lygmeniui būdingas blaškymasis, stilių samplaika ir akivaizdus neapsisprendimas, kuriuo keliu eiti. Ko gero, šiuo metu Lietuvoje sunku aptikti architektą, kuris, remdamasis savita filosofija, nuosekliai vystytų vieną architektūrinės išraiškos srovę.

Kita vertus, žymus šiuolaikinis mąstytojas Leonidas Donskis tekste „Kosmopolitizmas ir tariamos jo grėsmės“ teigia, kad kosmopolitizme išvelgiama grėsmė tautiniams idealams, patriotizmui, tautinės kultūros plėtrai ir net pavienio asmens doroviniam vientisumui yra vienas didžiausių tamsuoliškų mitų, nes kosmopolitais, arba su-

tvarkyto ir harmoningo pasaulio (kosmoso) piliečiais, save vadino ir laikė antikinės Graikijos filosofai sofistai. Gražaus ir universalios dermės kupino pasaulio žmonėmis, tai yra kosmopolitais, save laikė ir didieji Renesanso humanistai. Jie anaip tol neneigė nei savo gimtosios kalbos, nei savo pirminės kultūrinės tapatybės. Kad ir kaip būtų, pas mus, regis, gerokai giliau išsiskyrė polinkis karikatūrinti kosmopolitizmą vaizduojant jį kaip šaknų neturėjimą, abejingumą savo kalbai ir kultūrai, panieką patriotizmui. „Iš tikrųjų tai yra kvailystė – savo šalies, kalbos ir kultūros nemylintis bei negerbiantis žmogus niekada nepajėgia patekti į kitų kalbų ir kultūrų erdvę. Primityvumas savojoje kultūroje niekaip negali vesti į rafinuotumą kitoje kultūroje. Kosmopolitizmas yra savosios kultūros pratęsimas kitų kultūrų kontekste. Tai – dialogo su kitais ir atsivėrimo pasauliui džiaugsmas, tik sustiprinantis simpatiją žmonijai ir savąją tapatybę“ (Donskis 2005). Jam pritaria ir publicistas, literatūros tyrinėtojas Tomas Venclova, teigdamas, kad lietuviams trūkstamas laisvesnis požiūris yra „didele dalimi sovietmečio palikimas. Mes iki šiol laikomės savo identiteto, suprantamo pačia siauriausia prasme. Pirmiausia kaimiško identiteto. Girdi, vienkiemis yra geriausia, kas lietuvi gali ištikti. Vis dėlto identitetas po truputį keičiasi. Tautos identitetas yra gyvas daiktas“ (Interviu su Tomu Venclova 2009). Tautos identitetas negali būti užkonservuotas – tai būtų geriausias būdas jį prarasti, pražudyti ar bent jau padaryti neįdomų.

Apibendrinimai

Nacionalinio tapatumo paieškos būdingos visai moderniosios architektūros istorijai. Net jeigu konkrečiame kūrinyje nacionalinio identiteto svarba nėra racionaliai iškeliamą – objekto savitumas ir kontekstualumas yra universalūs kokybiškos architektūros bruožai, dažnai suprantami kaip būdingi Lietuvai. Todėl siekiant kokybiškos ir unikalios architektūros yra itin svarbus tapatumo aktualizavimas.

Dažnai minimi tradicinės liaudiškos kompozicijos bruožai: proporcijų darna, formų saikingumas, subtilus spalvų ir faktūrų derinimas – yra daugiau universalūs, nulemti regionui būdingų statybos tradicijų, nei išties unikalūs ir išskirtiniai. Savita Lietuvos architektūros mokykla išsiskiria greičiau dėl unikalios raidos negu dėl šių universalių savybių. Apskritai, regionui būdinga architektūra nebūtinai yra tapati ir išskirtinė, todėl galima daryti išvadą, kad nuosekli architektūros raida formuojant identitetą atlieka ne mažiau svarų vaidmenį nei radikalūs nacionaliniai judėjimai.

Savojo „aš“ suvokimas plačiaja prasme negalimas be „kito“, arba priešo įvardijimo, todėl Lietuvos tapatybei didelę įtaką daro tai, jog ši šalis nuolat atsiduria „tarp Rytų ir Vakarų“. Specifinė Lietuvos padėtis lėmė, kad joje susimaišę skirtingų kultūrinių regionų elementai sudarė sunkiai identifikuojamą derinį, susidedantį iš daugybės prieštaravimų. Galima manyti, kad šis darinys neturi jokių ryškių išskirtinių bruožų, tačiau jis yra unikalus jau vien savo sandara.

Globalizacija kelia grėsmę ne tik todėl, kad niveliuojasi bendri architektūros bruožai, bet ir todėl, kad išnyksta „kitas“, kuris yra itin svarbus norint suvokti tapatybę, tai kelia naujus klausimus identiteto formavimuisi. Tautinis tapatumas ir europinis tapatumas tampa nauju, daugialypiu ir sudėtingu reiškiniu, kuriam būtina laiku atlikti analizę.

Nagrinėjant tapatumo ir tradiciškumo sąsajas tampa akivaizdu, kad dauguma architektūrų ir paveldosaugos specialistų tautinę savitą architektūrą kildina iš ideologizuojamos praeities bei kaimo tradicinės architektūros. Tapatumo ir tautiškumo sąvokos dažnai niveliuojamos, tačiau akivaizdu, kad lietuviškos tradicinės architektūros bruožai yra nulemti klimatinėms sąlygoms ir gali būti tapatinami su daugelio regiono tautų bruožais. Priešingas ir šiuolaikiškas požiūris – jog ir moderni architektūra gali kurti tradiciją, nesistengdama imituoti praeities stilių, o remdamasi savita istorija bei architektūros mokyklos raida bei šiuolaikinės architektūros kūrybiniu potencialu.

Įdomios sąsajos išskyla nagrinėjant architektūros (kaip išraiškos) sąsajas su sociologijos (kaip asmens) tendencijomis. Kai asmens tapatumas suteiktas arba sukurtas, jis suvokiamas kaip apsisprendimo proceso padarinys. Prisiėmę tapatumą arba apsisprendę, asmenys įgyja vidinio vientisumo jausmą. Lietuvos architektūros išraiška bei jos tapatumo suvokimas šiuo atveju yra ribinėje situacijoje, „sprendimo proceso“ etape, kai blaškantis tarp skirtingų stilistinių vėjų bei architektūros bruožų ieškoma savitumo. Dauguma architektūrų teigia, jog savitos architektūros neturėjimas yra nulemtas nuoseklios architektūros mokyklos istorijos nebuvimo.

Literatūra

- Buivydas, R. 2003. Naujieji meninio vaizdo ženkliniai XX a. architektūroje, iš *Architektūros kompozicijos tyrimai*: mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Technika, 45–49.
- Buivydas, R. 1999. XX a. architektūra: regionalizmas, *Archiforma* 3: 70–77.
- Bertašiūtė, R. 2004. Medinė architektūra: išsaugojimo ir plėtros galimybės, *Lietuvos muziejai* 4 [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 10]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004-4/restauratoriai_bertasiate.htm>.

- Čaikauskas, G. 2005. Apie nacionalinį identitetą, *Archiforma* 1–2: 57–59.
- Donskis, L. 2009. *Isaiah Berlinas ir modernioji tapatybė* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 10]. Prieiga per internetą: <<http://blog.delfi.lt/donskis/date/2009/11/02/>>.
- Donskis, L. 2010. *Kosmopolitizmas ir tariamos jo grėsmės* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 10]. Prieiga per internetą: <<http://archyvas.tst.bernardinai.lt/index.php?url=articles/34714>>.
- Dičius, V. 2004. Dinamiškų pokyčių akivaizdoje, iš *Lietuvos architektūra: pasiekimai ir praradimai*, Vilnius: Logotipas, 45–54.
- Gasiūnienė, D. *Regiono bėdos* [interaktyvus] [2010 01 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/LT.php?Id=22&content=opinions>>.
- Gimbutas, J. 1969. Lietuviškos architektūros klausimu, *Aidai* [interaktyvus] [2010 01 20]. Prieiga per internetą: <http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=111&Itemid=57>.
- Gimbutas, J. 1938. Ar gali būti lietuviška architektūra emigracijoje? *Naujoji Romuva* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 10]. Prieiga per internetą: <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=7085&Itemid=441>.
- Kulikauskas, P. 2009. Dar vienas žingsnis ieškant tapatybės ir savitumo, iš *Vilniaus architektūra 2007–2008*: parodos katalogas. Sudarytoja Rūta Leitanaitytė. Vilnius: Spaudos praktika, 14–15.
- Navickienė, E. 2006. *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*: monografija. Vilnius: Technika.
- Petrulis, V. 2005. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* XXIX (1): 3–12.
- Ranonytė, A. 2004. Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška, *Filosofija. Sociologija* 4: 1–9.
- Samalavičius, A. 1999. Regionalizmo idėja šiuolaikinėje architektūroje. Pokalbis. Pokalbyje dalyvavo: architektai A. Kančas, R. Kučinskas, A. Žebrauskas, kultūrologas A. Samalavičius, *Archiforma* 3: 78–80.
- Samalavičius, A. 1997. Architektūra moderniojo projekto nelaisvėje, *Archiforma* 1: 33–39.
- Taljūnaitė, M. 2004. Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje, *Filosofija. Sociologija* 4: 46–49.
- Tubienė, A. 2007. Ieškojimų ir atradimų kelyje, *Meisteris* 7: 19–20.
- Interviu su Tomu Venclova (nesutrumpintas). 2009. *Tautos identitetas yra gyvas daiktas* [interaktyvus] [žiūrėta 2009 06 01]. Prieiga per internetą: <<http://www.vjk.lt/2009/07/17/interviu-su-tomu-venclova-nesutrumpintas.html>>.
- Interviu su Nijole Lukšionyte Tolvaišiene. 2009. *Savoji kultūros erdvė, paveldas ir jaunoji karta* [interaktyvus] [žiūrėta 2009 06 01]. Prieiga per internetą: <[http://test.svs.lt/?Nemunas;Number\(169\)](http://test.svs.lt/?Nemunas;Number(169))>.
- Interviu su Kaziu Varneliu. 2010. *Kazys Varnelis – tinklinės kultūros pranašas* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 01 09]. Prieiga per internetą: <<http://www.archinaut.lt/straipsnis/kazys-varnelis-tinklines-kulturos-pranasas/47#>>.

THE CONCEPTION OF NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY LITHUANIAN ARCHITECTURE

J. Reklaitė

Abstract

The article suggests the conception of national identity in interdisciplinary content to deduce parallels in architectural theory. Identity is analyzed from the perspectives of time (retrospective and perspective points of view) and personality (inner and outer) as well as from a local-global point of view. It is a part of extensive research on national identity discourses upon contemporary Lithuanian architecture. Though the problem of identity is a pressing issue, the forms of expressing it in architecture still remain facile. Therefore, the article explores the reasons of the current situation.

Keywords: sameness, identity, tradition, conception, architecture.